

Кыргызстандагы 1952-жылдагы «Манас» эпосуна арналган илимий конференциянын тарыхый мааниси

Макалада «Манас» эпосуна арналган конференциянын тарыхый мааниси талдоого алынды.

Ачык сөздөр: “Манас” эпосу, варианттуулук, элдүүлүк, тарыхый, саясий идеология.

В статье исследовано историческое значение конференции, посвященное эпосу «Манас» в 1952 г.

Ключевые слова: эпос “Манас”, вариант, народность, история, политическая идеология.

Совет доорунда согуштан кийинки жылдарда коммунисттик идеологиянын зулумчулук аракеттери кайрадан күчтөнүп, «Звезда», «Ленинград» журналдары тарыхый турмушту, байыркы мурастарды жана космополитизмди даңазалаган Зоценконун, Ахматованын чыгармаларын жарыялаган деп катуу сынга алынса, драм театрлардын репертуарлары жөнүндө токтомо республикаларда фольклордук сюжеттерди колдонуу менен хандардын, бектердин тагдырын чагылдырып, өткөндү идеализациялоого өтүшкөн, улутчулдук күчөп кеткен деп кайрадан репрессиялоо, кугунтуктоо башталган. Тоталитардык мамлекеттин идеологиялык багытын аныктаган пленумдан кийин улуттук республикаларда улутчулдарды издөө, бетин ачуу компаниялары активдүү жүргүзүлө баштаган. Кыргызстанда бул саясий кампания 1947-жылы өткөрүлгөн партиялык жыйында Кыргызстан КП (б) БКнын катчысы К.Орозалиевдин «Кыргызстандагы тарых жана адабият таануу илимдерин өнүктүрүүнүн кезектеги милдеттери» деген баяндамасында «кыргыз элинин маданиятынын очерки», «кыргыз адабиятынын тарыхынын очерктери», «кыргыз элинин улуу мурасы», «Ормон хан заманындагы кыргыздар» сыяктуу эмгектер катуу сынга алынган.

В. Ждановдун докладынан кийин башталган идеологиялык «тазалоо» кампаниясы Кыргызстанда да партиялык бийлик тарабынан катуу жүргүзүлгөндүктөн, илимде А.Н. Бернштам, Б. Жамгырчинов, С. Абрамзон, М. Богданова, Т. Саманчин, Ж. Шүкүровдордун эмгектери аесуз сынга алынып, идеялык жана саясий каталыктары үчүн олуттуу дооматтар коюлган. Ошол «тазалоо» толкунунан кийин Т. Саманчин, Т. Байжиев, З. Бектеновдордун башы баталгага коюлган.

Көрүнүп тургандай, Кыргызстан КП БК 1950-жылы 18-апрелде Молдо Кылычты реакциячыл акын деп токтомо чыгарат, айтор «Замана» агымынын акындарынын чыгармалары жарык көрүүгө тыюу салынат. «Манас» эпосунун тегерегинде «кара туман» айлана баштаган. КПСС БКнын согуштан кийинки жылдары идеологиялык багыт боюнча кабыл алган белгилүү токтомдорунан кийин боордош элдердин «Жангар» (калмак), «Эдиге» (казак), «Алпамыш» (өзбек) сыяктуу эпостору зыяндуу, реакциячыл көөнө мурастар катары бааланган. Кыргызстанда П.Балтин, Ж.Самаганов, Г.Журовдор тарабынан «Манас» эпосуна да асылуулар башталган.

1952-жылы «Манаска» арналган конференциянын алдында эпостун тегерегинде «Кызыл Кыргызстан», «Советская Киргизия» газеталарында кеңири талкуу жүргүзүлөт. Натыйжада эпостун тегерегинде эки тенденция, карама-каршылыктуу көз караштар ачыкка чыккан, улуттун байыркы руху катарычындыкты жан күйгүзө айткандар, тескерисинче, жокко чыгаргандар болду. «Манас» эпосу – буржуазиялык-клерикалдык чыгарма, С.Орозбаков менен С.Каралаев динди даңазалаган реакциячыл жомокчулар деген саясий жарлык тагылып, репрессиянын толкуну кайрадан күчтөнгөн. Мындай «Манаска» байланыштуу оор кырдаалдын түзүлүшү саясий идеологиянын коркунучтуу абалына, репрессиялык аң-сезимге дуушар болуп турган мезгилдин катаал бир учуруна

байланыштуу болгон. Ошентип, басма сөз беттериндеги талкуу эч кандай роль ойногон эмес, маселе конференцияда чечилген. 1952-жылы 6-10-июндагы «Манас» эпосунун элдүүлүгүнө арналган эл аралык илимий конференцияда негизги баяндаманы профессор А.К.Боровков, профессор Л.И.Климович, жазуучу Ө.Жакишевдер жасаган. Калган окумуштуулар М.И.Богданова, А.А.Валитова, Б.Керимжанова, К.Давлеткелдиев, акын-жазуучулар А.Токомбаев, К.Маликов, Т.Сыдыкбеков кошумча баяндамалар менен чыгышкан. Окумуштуу А.К. Боровков баяндамасында: «Кыргыздын «Манас» эпосунда эки линия, бири-бирине карама-каршы эки тенденция, эки группадан турган элдик жана феодалдык-клерикалдык редакциясы бар», «элдик вариантты элден издөө керек» деген илимий жактан негизделбеген жыйынтыкка келет. (Албетте, А.К. Боровков «Манас» эпосу менен үстүртөн гана таанышкан, болгону орусча таржымалданган «Великий поход» аттуу китепти окуса керек). Анткени алардын түпкү максатында борбордун буйрутмасы болгон эпосту жокко чыгаруу милдетин ийкемдүү аткаруу зарылдыгы турган. А.К. Боровковдун баяндамасынын терс мүнөзүн айкын баамдаган чыгаан илимпоз М. Ауэзов кыргыз эли үчүн эпос кандай мааниге ээ экендигин, көөнөрбөс улуу мурасты кандай жолдор менен болбосун сактап калууну терең түшүнүп, бүт күчүн жумшап мындайча айбаттуу сөзүн сүйлөп жатат: «Докладчынын ой жүгүртүүсүндө өңчөй терс жактар гана камтылып, элдик негизге жат материалдарга негизделген, эпостогу чыныгы элдик элементтер каралбай калган. Натыйжада ал «Манасты» изилдебей эле, жалаң эле ага жабыштырылган, чапталышкан нерселерди изилдеп калган» [2. 47].

Манастануучу М. Ауэзов конференцияда катардагы адамдардай эле жарыш сөзгө чыкканы менен, илимий мазмундуу сөзү, бийик натурасы менен А.К. Боровков экөө эки жээкте турган. Конференцияда атайын саясий буйрутма менен жасаган илимий түспөлдөгү жасалма баяндамасында эпосту «элдик эмес» деген жыйынтыкка келген А.К. Боровковдун каршысында турган профессор М. Ауэзов конкреттүү түрдө эпосту кыскартылып бириктирилген вариантын сунуштап, аны максаттуу чечкенге жан үрөп аракеттенген.

Аалым М. Ауэзов конкреттүү түрдө коюлган концепциясын илимий аргументтер менен коргоп, чечүүнүн жолдорун көрсөтүп, акырында «Манас» эпосунун «бириктирилген вариантын» иштеп чыгуу идеясы аркылуу татаал саясий туңгуюктан алып чыкса, экинчи жактан эпостун келечегине да түздөн-түз тиешелүү проблеманы койгон. Чындыгында, эрудициясы күчтүү окумуштуу М. Ауэзовдун «Манас» эпосунун тагдырынын оң чечилишине анын терең илимий мазмунга ширетилген сөзү чечүүчү мааниге ээ болуп, саясий оор кырдаалга карабай адабий мурасыбыз үчүн билимин, духун жумшаганы турмуш чындыгы, бул өз мезгили үчүн да келечек үчүн да чоң тарыхый эрдик жасаган. Жарыш сөзгө чыккан профессорлор М. Ауэзов, Б. Бернштам, Б. Юнусалиев жана «үч тамга» П. Балтин, Ж. Самаганов, Г. Нуров ж.б. сүйлөгөн сөздөрүнөн идеологиялык каршылашуу күчөп, «Манастын» тагдыры кыл учунда тургандыгын байкоого болот. Мына ушундай саясий курч кырдаалда эпосту жокко чыгарууга, элдүүлүгүнө шек келтирүүгө аракеттенген оппоненттерине каршы профессорлор Б. Юнусалиев, М. Ауэзов тарабынан татыктуу жооптор берилген. Дегеле «Манас» эпосуна «элдикпи же элдик эмеспи» деген маселенин коюлушу өзгөчө фольклористика илими үчүн туура эмес. Анткени эпос кылымдар бою калк арасында жаралары, калыптанары, ошол элдик генийлер тарабынан кийинки муунга жандуу түрдө өтүп, улам өркүндөп жүрүп олтурары шексиз. Бүтүн улуттук маданияттын, болгондо да оозеки формада жаралган эпосту экиге «элдик же элдик эмес» деп тең ортосунан жарып бөлүп көрсөтүп турушу-албетте, коркунучтуу көрүнүш. Пролетариаттын улуу жол башчысы В.И. Ленин: «Азыркы ар бир улутта эки улут бар... Ар бир улуттук маданиятта эки улуттук маданият бар. Пуришкевичтердин, Гучковдордун жана Струвелердин улуу орус маданияты бар, ошондой эле Чернышевский менен Плехановдун ысымдары менен мүнөздөлгөн улуу орус маданияты бар», – дейт [1. 47].

Советтик идеология жогоруда айтылган ар бир улуттагы эки маданият жөнүндөгү теориялык- методологиялык жобону саясий курал катары ийкемдүү колдонгон. Натыйжада башка казак, азербейжан, калмак элдеринин эпостору да “элдик эмес” деген саясий жарлыктан улам жокко чыгарылган. Өлкөдөн «улутчулдарды», «космополиттерди» таап, репрессиянын экинчи толкуну улантылып жаткан. Мына ушундай катаал бир учур советтик идеологиянын «Манас» эпосуна арналган конференцияга койгон өктөм талабы, саясий үстөмдүгү, башкы максаты катары кабылдоого туура келет. Кыл чайнашкан илимий талаш-тартыш, бири-бирине каршылашуу улам күчөп, «Манас» көкбөрүгө айланганы, тагдыры кылыч мизинде кылтылдап турганы айкын көрүнөт. Чындыгында эпостун элдүүлүгүн коргоп калууда Манас духтуу М. Ауэзов менен Б. Юнусалиевдердин атуулдук да, аалымдык да чоң эмгеги бар. Натыйжада А.К. Боровков, Л.И. Климович, П. Балтин, Нуров, Ж. Самагановдордун эпосту «элдик эмес» деген жыйынтыктарынан улам, залкар мансчылар С. Орозбаков, С. Каралаевдердин варианттарынан «буржуазиялык-клерикалдык», «панисламисттик», «пантүркисттик» керексиз идеалардан тазалоо, оңдоп чыгаруу шарты коюлат. Ал түгүл жарыкка чыккан китептерде манасчылардын варианттары жаңыланып, жасалма варианттар жаралган. Маселен, эпостогу кытай сөзү калмак сөзү менен алмаштырылып, ислам динине байланыштуу көп сөздөр алынып ташталган, манасчылар С. Орозбаков менен С. Каралаевдин варианттары саясий идеологиянын катуу кысымчылыгына кабылган, көп жылдар бою унутта калган, арийне изилдөөчүлөрдү катаал тагдыр күтүп турган.

Мындай мезгилдин саясий каары туурасында даркан жазуучу Т. Сыдыкбеков: «Эпоско эч тиешелери жок Балтин, Боровков, Климович, Самагановдор бири жарыя, бири жабык түрдө, «феодалдык клерикалдык» эпос деп «Манаска» чабуул коюшту. Эпостун пайдасына ак сөздөрүн айтышкан М. Жирмунский, М. Богдановаларга анча даашпаса да, казактын улуу жазуучусу М. Ауэзовго, бир катар кыргыз акын, жазуучуларга «улутчулдуктун» көлөкөсү түштү. Ал эми тил-адабият жана тарых институтунун алдындагы «Манас» секторун тейлеген Ташым Байжиев менен Зияш Бектеновдорго улутчулдуктун кара тону көз көрүнө бүркөлдү» [3.90].

Кыргызстанда өткөн 1952-жылдагы «Манас» эпосуна арналган эл аралык илимий конференция СССРди сактап калу, анын кармагындагы көп улуттуу элди кыңк этирбей, баш көтөртпөй башкаруу, мезгилинен оозуп, башкача ойлонгон аттуулдар болсо репрессиялап жазалоо менен идеология өз саясатын мыкаачылык менен ишке ашырып турганы белгилүү. Бул кандуу идеяны жүзөгө ашырууга улуттун тарыхынан, «Манас» эпосу баштаган көөнө мурастардан табылган «улутчулдук», «пантүркисттик», «панисламисттик», «космополиттик» сыяктуу каталардын табылышы, улуттун тамырын кыркууга жардамдашып, шылтоо болгонун, саясий куралга айланганы талашсыз чындык.

Кантсе да, кылым карыткан элибиздин улуу рухуна, кан-жанына, көөнө тагдырына айланган, жандуу өмүр сүргөн «Манас» эпосу сакталып, кийинчерээк М. Ауэзовдун көсөм идеясы ишке ашты. Академик Б.М. Юнусалиев жетектеген кыргыздын чыгаан маданий ишмерлери катышкан К. Маликов, Т. Сыдыкбеков, А. Токомбаев, К. Жантөшев, Ө. Жакишев, К. Асаналиев. А. Салиевдер «Манас» үчилтигинин кыскартылып бириктирилген вариантынын төрт томдугу 1958-1960-жылдары жарык көргөн. Эпостун кыскартылып, бириктирилген варианты болсо да жарыкка чыгышы кыргыз маданиятындагы тарыхый окуя болгон. Мындай катаал мезгил аралыгында залкар манасчылар С. Орозбаков менен С. Каралаевдин варианттары өздөрүнөн жаздырып алынып, китеп формасында жашап калды. Манастаануу илими калыптанып, “Манас” үчилтиги ар тараптан окумуштуулар тараптан иликтөөлөр жүргүзүлүп келе жатат. Баса белгилөөчү жагдай, арадан элүү жыл өткөн соң, кайрадан аталган «бириктирилген вариант» 2014-жылы жарык көрдү. Жыйынтыктап айтканда, «Манас» эпосу кыргыз эли менен тагдырлаш, мезгилдин саясий каардуу оош-кыйыш күндөрүн бирге кечирип, канчалаган чыгаан инсандардын башы баталгага коюлган саясий катаал бир учурду башынан өткөрүп, майтарылбастан тарыхый, рухий улуу көчүн улантып келе жатат.

Адабияттар

1. В.И.Ленин. О литературе и искусстве. – М.: 1986.
2. Мухтар Ауэзов жана Кыргызстан. (Түз.М.Тентимишев). – Б.: Турар, 2010.
3. Сыдыкбеков Т. Табылга. – Б.: Адабият, 1991.

OSHGU TEMIROVA B.T., docent,
Baktygul.6565@mail.ru

The historical meaning of conference, dedicated to the epic "Manas" in 1952 in Kyrgyzstan

The article examines the historical meaning of the conference, dedicated to the epic "Manas" in 1952 in Kyrgyzstan.

Key words: *epic Manas, variant, people, political idea, historical.*